

URDU TILIDA ZAMON MUNOSABATLARINING SODDA GAPDA IFODALANISHI

Zokirova Dilnoza Xamidullo qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik unversiteti “Urdu tili, adabiyoti, Pokiston tarixi va madaniyati” kafedrasasi, 1-kurs magistranti
E-mail: fayzullayevadilnoza@gmail.com

Ilmiy rahbar: f.f.n., dots. M.H.Abdurahmonova

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada zamonni ifodalashning morfologik, leksik va grammatik vositalari tizimli tahlil qilingan. Bunda urdu tilidagi posleloglar funksional-semantic variantlarining kelishik semantikasiga qanchalar muvofiq kelishi o‘rganilgan. Tarkibida mayjud bo‘lgan poslelogli birikmalarning turli zamon ma’nolarini, shuningdek tushum, jo‘nalish, o‘rin-payt kelishiklari vazifasini bajaruvchi қо (ko) poslelogi ishtirok etgan birikmalarning aniq vaqt mazmunini ifodalashi misollar orqali asoslangan.

Kalit so’zlar: zamon munosabatlari, payt holi, ravishlar, temporallik.

ABSTRACT

In this article the morphological, lexical and grammatical means of expressing time are systematically analyzed. It was studied how well the functional-semantic variants of poslelogs in Urdu correspond to the agreement semantics. The expression of different time meanings of compounds formed through poslelogs, as well as the precise time content of compounds with the article қо (ko), which performs the function of dative, locative cases, is based on examples.

Keywords: time relations, predicates, temporality.

KIRISH

Vaqt tushunchasi tilda morfologik, leksik va grammatik ifoda vositalari orqali ifodalanadi. Ushbu maqolada urdu tilida zamon munosabatlarining sodda gapda ifodalanishi ko‘rib chiqilgan. Tushum kelishigi shakllari vaqt ma’nosini bildirgan holda u yoki bu voqe-a-hodisaning nutq jarayoniga muvofiqligini bildiradi¹. Aslida urdu tilida қо (ko) poslelogi yo‘nalish ma’nosini bildirsa-da, ammo otga qo‘shilib, biron voqeanning amalga oshish paytini bildiradi.

Zamonga doir munosabatlar payt holi bilan ifodalanadi va qachon? qachondan beri? qancha muddatga? qancha vaqt? qanday muddatga? qancha muhlatga? kabi savollarga javob beradi. Payt holi ish-harakat amalga oshgan turli vaqtni bildirib

¹ Abdullayev H. Hozirgi o’zbek adabiy tilida gap bo’laklarining ajralmas sintaktik konstruksiyalar bilan ifodalanishi. Filol. fan. nomzodi dis.-si. –Sa-M.:1969.

keladi². Urdu tilida payt holi funksiyasida payt ravishlari, ot (poslelog bilan yoki posleloglarsiz), ravishdosh, sifatdosh va infinitiv kelishi mumkin. “Urdu tilida rasmiy uslubdagi hujjatlarda esa payt holi ko‘pincha bir asosdan tashkil topgan ravishlar bilan ifodalanadi”³.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Qo‘yilgan ilmiy masalaning nazariy jihatlari yuzasidan D.Varma, B.Tivariy, H.Bahriy, B.Upadhayay kabi urdu tili va hindiy tili olimlari tomonidan yozilgan urdu tili grammatikasi tavsifiga bag‘ishlangan asarlarga tayanildi. Ular tomonidan urdu tilida zamon munosabatlarining sodda gapda ifodalanishiga doir berilgan ma’lumotlar atroflicha o‘rganildi. Urdu tilida payt holi va boshqa gap bo‘laklarini o‘rganish bo‘yicha ayniqsa, pokistonlik tadqiqotchi Ali Nawaz bir qator tadqiqotlarni amalga oshirgan⁴. To‘plangan misollarni tahlil qilishda komponent tahlil metodi qo‘llanildi.

MUNOZARA VA NATIJALAR

1. Hol harakat yoki holatning **boshlanish** paytini bildiradi. Bunda hol ish-harakat yo holatning boshlangan momenti bilan birga davom etishini ifodalaydi.

a) bunday hollar **poslelogli ot** bilan ifodalanadi:

“ot+ سے ” “beri, buyon” : آج سے - bugundan (boshlab); صبح سے - ertalabdan:
آج بھی صبح سے رات گئے تک کام میں مصروف رہتا ہوں۔

Bugun ham ertalabdan kech bo'lguniga qadar ish bilan band
bo'ldim.

b) ish-harakat yo holatning boshlangan payti پہلے “avval”, پھر “keyin, so ‘ng” kabi **ravishlar** bilan ifodalanadi:

پھر بادشاہ محل میں واپس نہیں آیا۔

Keyin podshoh saroyaq qaytib bormadi.

2. Hollar ish-harakat yoki holatning **o‘tgan** paytini anglatadi. Ular ko‘pincha کل “kecha”, “yaqinda”, پرسوں “tunov kuni” kabi ravishlar bilan ifodalanadi:

کل ہم اس کے گھر گئے تھے۔

Biz kecha uning uyiga bordik.

3. Hollar ish-harakat yoki holatning **hozirgi paytini** anglatadi. Ular ko‘pincha اب “hozir, endi” آج “bugun” kabi yoki ابھی “hozirgina”, آج کل “hozirgi paytda, hozirgi vaqtدا, hozirgi zamonda, hozirgi davrda” singari ravishlar bilan ifodalanadi:

آج تجارت کرنے والے اس سے بہت سے کام لیتے ہیں۔

² Всеволодова М.В. Способы выражения временных отношений в современном русском языке. — М., 1975.

³ Rajput Q. Ontology based semantic annotation of Urdu language web documents //Procedia Computer Science. – 2014. – T. 35. – C. 662-670.

⁴ Nawaz A. et al. Extractive text summarization models for Urdu language //Information Processing & Management. - 2020. - T. 57. - Ne. 6. - C. 102383.

Bugun savdogarlar uni rosa ishlata dilar.

اب سوج رہی ہوں اس اندھیرے میں کہاں جاؤں۔

Endi bu qorong 'uda qayerga borsam ekan, deb o 'ylayapman.

آج کل دنیا کی معلومات انٹرنیٹ پر دستیاب ہے۔

Hozirgi paytda bir dunyo ma 'lumot internetda mavjud.

4. Hollar ish-harakat yoki holatning **kelasi** paytini bildiradi. Bunda ular "کل" "ertaga" kabi yakka ravishlar "تهوڑی دیر بعد" "birozdan keyin", "کل پرسون" "erta-indin, ertadan keyin" singari ravishlar bilan ifodalanadi:

تهوڑی دیر بعد تیز ہوا کے جہککڑ سے کشتی بھنور میں پھنس گئی۔

Biroz vaqt o 'tgach, kuchli shamol tufayli qayiq girdobga g 'arq bo 'ldi.

5. Hollar ish-harakat yoki holatning **davomiyligini** anglatadi. Ular ko'pincha "doim (doimo), hali (hali ham ma'nosida)", "ابھی تک" "haligacha, hanuz, hamon", "بمیشہ" "hamisha, doimo" singari ravishlar bilan ifodalanadi:

ڈاکٹر امیڈ کرنے بمیشہ قومی اتحاد اور یگانگت پر زور دیا۔

Doktor Ambedkar har doim milliy ittifoq va birdamlikka urg 'u berdi.

6. Ba'zi hollar ish-harakatning ortib yoki kamayib borish darajasini anglatadi.

Ular "gan sayin" "جیسے جیسے" "nisbiy olmoshlari" bilan ifodalanadi.

7. Otlar posleoglarsiz yakka tarzda hol vazifasida kelmaydi. Lekin hol vazifasida:

a) **poslelogsiz otning takrori** kelishi mumkin: "دن رات" "دن رات کام کرتی ہے۔"

b) "ot+ " بهر/سارا "tarkibli so'z birikmasi" bilan kelishi mumkin:

ایک دن اتفاق سے تتلیوں کا ایک جھرمٹ ادھر آنکلا، وو سب کی سب حسین تھیں۔

Bir kuni tasodifan bu yerga kapalaklar to 'dasi kelib qoldi va ularning hammasi chiroqli edi.

c) "tartib son+ot" **tarkibli so'z birikmalari** kelishi mumkin:

اس لیے شانتا بائی اپنے خاوند کے لئے دوسرے دن کی دو پر کا کھانا رات ہی کو پکار کھاتی ہے۔

Shuning uchun Shanta Bai eri uchun ikkinchi kungi tushligini kechqurungacha pishirib qo 'yadi.

5) "ko'rsatish olmoshi+ot" **kabi holli birikma** kelishi mumkin:

چے اس دن تحفے پا کر بہت خوش ہوتے ہیں۔

Bolalar shu kuni sovg 'alar olganliklari uchun juda ham xursand bo 'ldilar.

6) “ot+ot” tarkibli so‘z birikmalari kelishi mumkin:

اپریل کے مہینے میں گرمی شروع ہو جاتی ہے۔

Aprel oyida issiq boshlanadi.

7) پچھلا yoki +ot” tarkibli so‘z birikmalari kelishi mumkin;

ہم پچھلے سال دادی کے گھر گئے تھے۔

Biz o ‘tgan yili buvimnikiga borgan edik.

8) “ot+ ” کو poslelogli birikmalari kelishi mumkin:

بادشاہ ہر جمع کو وہاں نماز پڑھنے جایا کرتا تھا۔

Podshoh har juma u yerga namoz o ‘qish uchun boradi.

9) بہر“+ot” tarkibli so‘z birikmalari kelishi mumkin:

میں بہر روز اسکول جاتی ہوں۔

Men har kuni maktabga boraman.

10) “ot+ ” کے بعد poslelogli birikmalari kelishi mumkin:

نماز کے بعد لوگوں نے دعا کے لیے پاٹھا دیا۔

Namozdan so ‘ng odamlar duo qilish uchun qo ’llarini

ochadilar.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, urdu tilida sodda gapda payt holi ot+ot, “ot+ ”, ”+ot”, ”ot+ ”, ”ko‘rsatish olmoshi+ot”, ”tartib son+ot”, ”ot+ ” ” ” kabi holli birikmalar orqali ifodalanadi. Mazkur maqolada zamonni ifodalashning morfologik, leksik va grammatik vositalarining tizimli tahlili keltirildi. Bunda urdu tilidagi posleoglarning funksional-semantik variantlarining kelishik semantikasiga qanchalar muvofiq kelishi o‘rganildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Abdullayev H. Hozirgi o‘zbek adabiy tilida gap bo‘laklarining ajralmas sintaktik konstruksiylar bilan ifodalanishi. Filol. fan. nomzodi dis.-si. –Sa –M.:1969.
2. Всееволодова М.В. Способы выражения временных отношений в современном русском языке. – М., 1975.
3. Захраи Х.С. При и под – к вопросу о комитативных значениях русских падежей // Вестник Удмуртского университета. История и филология. Вып. 3. – 2008

Foydalanilgan maqolalar:

1. Rajput Q. Ontology based semantic annotation of Urdu language web documents //Procedia Computer Science. – 2014. – T. 35. – C. 662-670.
2. Nawaz A. et al. Extractive text summarization models for Urdu language //Information Processing & Management. - 2020. – T. 57. – Ne. 6. – C. 102383.